

І.І. Світлишин, к.е.н., доц.
Житомирський національний агроекологічний університет

ТИПОЛОГІЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Вимір та оцінювання ефективності функціонування підприємств аграрного сектору традиційно здійснюється шляхом застосування лише окремих її видів, що стосуються переважно операційної діяльності. При цьому інвестиційна та фінансова діяльність як невід'ємна складова господарського процесу підприємства залишаються поза увагою. Крім того, в науковій літературі та практичній діяльності дослідження ефективності зосереджується на стадіях «виробництво–обмін», а стадії «розподілу» і «споживання» на рівні підприємства не розглядаються. Це спотворює результати виміру та оцінювання ефективності і робить недієвими пропозиції щодо її зростання. Виходячи з цього, розроблено підхід до виявлення і систематизації основних видів ефективності функціонування підприємств аграрного сектору, що дає змогу забезпечити комплексність і системність під час її виміру та оцінювання. Підхід базується на моделі, яка системно відображає всі стадії і види господарської діяльності підприємства. Інтерпретовано ключові риси ефективності на кожній стадії та у розрізі видів господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: ефект; витрати; ефективність; підприємство; господарська діяльність; продуктивність; дохідність; капіталомісткість; відносний приріст капіталу.

Постановка проблеми. Традиційно в аграрній сфері для оцінювання стану функціонування підприємств застосовують лише декілька видів ефективності: продуктивність капіталу (авансованого і виробничо спожитого), капіталомісткість, дохідність та прибутковість. Дані види ефективності відображають окремі її риси на стадіях господарського процесу «виробництва» та «обміну». Інші стадії – «розподілу» і «споживання» – залишаються поза увагою, хоча саме на цих стадіях господарської діяльності виявляється позиція товаровиробників у формуванні власної ресурсної бази, щодо внеску у задоволення соціальних та інших потреб суспільства, і, врешті-решт, щодо довгострокової розбудови бізнесу в аграрному секторі. Крім того, зазначені види ефективності застосовують, як правило, до операційної діяльності, а інвестиційну та фінансову діяльність підприємств як не менш важливі складові процесу функціонування останніх не оцінюють. Внаслідок цього, результати виміру та оцінювання ефективності функціонування підприємств аграрного сектору є неповними, а інколи й хибними, що зводить нанівець дієвість розроблених пропозицій щодо розвитку підприємств даної стратегічно важливої галузі національної економіки. Тому потребує розробки методологічний підхід до виявлення і систематизації основних видів ефективності функціонування товаровиробників аграрної сфери, що забезпечить комплексність і системність під час її виміру та оцінювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В економічній літературі містяться різні позиції вчених щодо трактування змісту і видів ефективності. Результати їх аналізу дали змогу виявити такі основні підходи до ідентифікації видів та ключових ознак даної економічної категорії:

1. Ефективність ототожнюється з прибутковістю [2, 3, 4, 6, 7, 14, 18]. Представники даного підходу вважають, що метою функціонування підприємства є отримання прибутку, а тому єдиним можливим видом ефективності є прибутковість. При цьому вчені пропонують розрізняти два основних види прибутковості: спожитого капіталу (понесених витрат) і авансованого капіталу (задіяних ресурсів).

2. Ефективність у процесі функціонування підприємства може набувати різних видів. Зокрема, виходячи з необхідності виробництва продукції для задоволення потреб споживачів, ефективність має вид продуктивності. Наступним видом ефективності є дохідність, оскільки чистий дохід (виручка) від реалізації продукції є базисом подальшого функціонування та основним індикатором ринкової позиції підприємства. Важливим видом ефективності є й прибутковість, яка відображає досягнення підприємства у виробничій та ринковій діяльності і, як наслідок, ступінь реалізації його мети функціонування [1, 8, 10, 11, 13, 15, 17].

3. Ефективність розглядається як процес довгострокового розвитку бізнесу (підприємства). Виходячи з цього, основними видами ефективності є відносний приріст ринкової вартості [9] та відносний приріст виробничого потенціалу підприємства [12].

Вчених, на наш погляд, є неповними, розкривають сутність ефективності лише частково, і тому потребують доповнення (щодо першого і другого підходів) та уточнення, деталізації (щодо третього підходу).

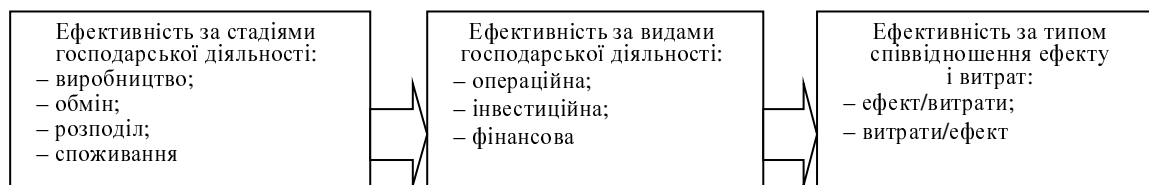
Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Спираючись на зміст основних завдань щодо розвитку вітчизняного аграрного сектору, сформульованих у Стратегії розвитку останнього [16], вважаємо за необхідне визначення видів і

ключових рис ефективності функціонування товаровиробників аграрної сфери здійснювати за еволюційним підходом, тобто через вектор довгострокового розвитку їх діяльності – шляхом урахування всіх стадій і видів господарського процесу. Не лише операційна діяльність, а й інвестиційна як внутрішній механізм та фінансова як матеріальна основа для забезпечення довгострокового безперервного розвитку виробництва мають бути відображені у відповідних видах і рисах ефективності. При цьому, для забезпечення стабільності функціонування підприємств, зазначені види ефективності необхідно виявляти не лише на стадіях «виробництво–обмін», а й на інших, не менш важливих стадіях господарського процесу. Адже, як зазначав П.Друкер, ефективність є наслідком того, що речі створюються правильно [5].

Метою наукового дослідження є розробка методологічного підходу до виявлення і систематизації основних видів ефективності функціонування підприємств аграрного сектору, що дає змогу забезпечити комплексність і системність під час її виміру та оцінювання.

Методи та методики дослідження. У процесі дослідження застосовано методи дедукції та індукції, категоріального аналізу і синтезу, абстрактно-логічний та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Методологічно ефективність – це співвідношення ефекту і витрат, понесених на його отримання. Зміст господарської діяльності підприємств аграрного сектору зумовлює наявність широкого спектру видів ефекту, а отже, і ефективності, оскільки передбачає чотири стадії: виробництво, обмін, розподіл та споживання, – і три види діяльності: операційну, інвестиційну та фінансову. Крім того, у практичній діяльності товаровиробників використовуються дві форми співвідношення ефекту і витрат: пряма і зворотна. Виходячи з цього, ідентифікацію видів ефективності пропонуємо здійснювати за схемою (рис. 1).

Джерело: власні розробки автора

Рис. 1. Схема систематизації видів ефективності функціонування підприємств аграрного сектору

Так на стадії «виробництва» основними видами ефективності функціонування підприємств аграрного сектору є такі:

– від операційної діяльності – продуктивність і капіталомісткість виробництва, визначені на основі отриманої продукції, що за параметрами якості відповідає встановленим вимогам. На підприємствах аграрного сектору продуктивність відображає обсяг отриманої товарної чи валової (на сільськогосподарських підприємствах) продукції з розрахунку на одиницю авансованого або виробничо-спожитого капіталу, тобто можливості підприємств задовольняти за наявної ресурсної бази потреби населення у продукції і, як наслідок, формувати грошові надходження – операційний дохід. Капіталомісткість характеризує ціну такої діяльності, тобто обсяг залученого або спожитого виробничого капіталу на одиницю отриманої товарної чи валової продукції. Враховуючи, що у процесі операційної діяльності застосовується щонайменше чотири види капіталу: основний, оборотний, людський і земельний (у сільськогосподарських підприємствах) – кожен з яких відображається у двох формах: авансований і виробничо-спожитий – можна виділити шість або вісім (у сільськогосподарських підприємствах) видів продуктивності й капіталомісткості виробництва (рис. 2);

– від інвестиційної діяльності – продуктивність і капіталомісткість інвестування. Під продуктивністю інвестування розуміємо ступінь виходу дійсного капіталу з фінансового, оскільки ефектом від даної діяльності на стадії «виробництва» є обсяг реального (виробничого та інтелектуального) і фінансового інвестування протягом звітного періоду, тобто приріст вартості дійсного капіталу, а витратами, які його (ефект) зумовили, є приріст вартості фінансового капіталу. Економічний зміст продуктивності інвестування полягає у генеруванні дійсного капіталу, що забезпечує покращання кількісних і якісних параметрів ресурсної бази підприємства, а отже, створення додаткових робочих місць, застосування нових високо продуктивних енергоощадних технологій виробництва, підвищення рівня оплати праці працівників, поліпшення навколишнього природного середовища та благоустрою територій тощо. Сутність другого виду ефективності – капіталомісткості інвестування – це ціна здійснення відповідних покращань на підприємстві.

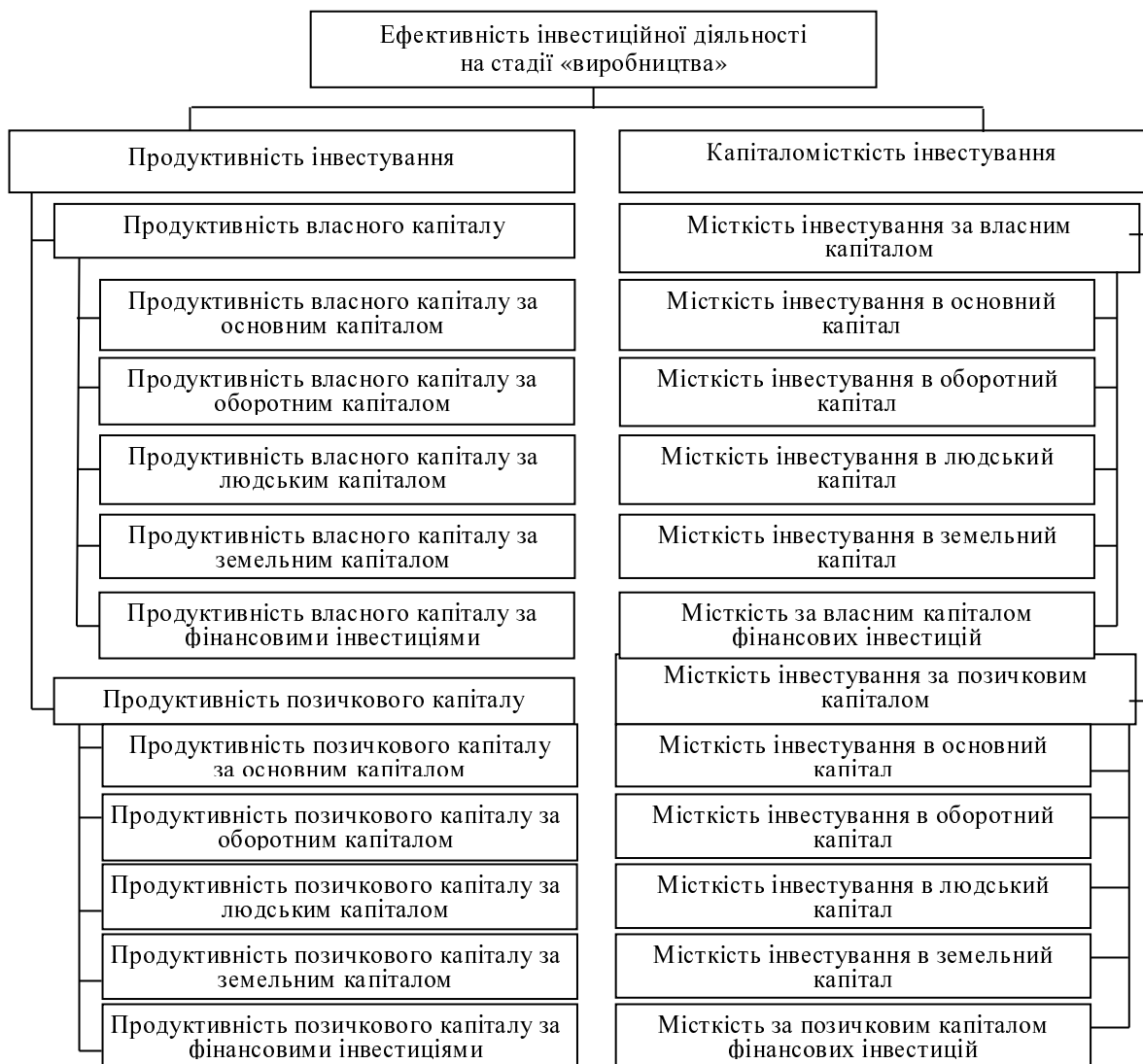
Джерело: власні розробки автора

Рис. 2. Схема видів ефективності операційної діяльності на стадії «виробництва» підприємств аграрного сектору

Виходячи з того, що фінансовий капітал складається з двох частин – власного і позичкового капіталу, – а дійсний капітал є акумулюючим щодо основного, оборотного, людського, земельного (для аграрних підприємств) капіталу та фінансових інвестицій, можна виділити такі види продуктивності й капіталомісткості інвестування (рис. 3);

– від фінансової діяльності – це відносний приріст фінансового капіталу, що визначається зіставленням приросту фінансового капіталу і його величини на початок звітного періоду. Під приростом фінансового капіталу розуміємо приріст вартості власного капіталу (за виключенням приросту нерозподіленого прибутку і резервного капіталу, оскільки вони формуються на стадії «розподілу») та приріст вартості тієї частини позичкового капіталу, яка негативно не впливає на ділову репутацію підприємства (відстрочені податкові зобов'язання, пенсійні зобов'язання, довгострокові та поточні забезпечення, а також поточна кредиторська заборгованість у склад позичкового капіталу як ефект від фінансової діяльності не врахована), не призводить до зниження коефіцієнта фінансової незалежності за критичну межу (0,5) і не зумовлює зниження рівня рентабельності власного капіталу.

Як вид ефективності відносний приріст фінансового капіталу свідчить про поліпшення фінансового забезпечення господарської діяльності підприємства, розширення у нього можливостей для розвитку виробництва, збільшення доходу для власників і надходжень до бюджету. Основними видами відносного приросту фінансового капіталу є такі: відносний приріст власного фінансового капіталу, що є часткою від ділення приросту власного капіталу (без приросту нерозподіленого прибутку і резервного капіталу) і його загальної величини на початок звітного періоду; відносний приріст позичкового фінансового капіталу, що є часткою від ділення приросту позичкового капіталу (ефекту від фінансової діяльності) і його загальної величини на початок звітного періоду.

Джерело: власні розробки автора

Рис. 3. Схема видів ефективності інвестиційної діяльності на стадії «виробництва» підприємств аграрного сектору

Оскільки як власний, так і позичковий капітал є акумулюючими видами фінансового капіталу, можна виділити щонайменше три види відносного приросту власного фінансового капіталу і два види відносного приросту позичкового фінансового капіталу (рис. 4);

Таким чином, на стадії «виробництва» ефективність функціонування підприємств аграрного сектору набуває виду продуктивності господарської діяльності, яка визначається відношенням створеного господарського продукту – сумарної величини валової чи товарної продукції і приросту за звітний період фінансових інвестицій – до задіяного фінансового капіталу. Свідчить вона про ступінь розвитку виробництва для задоволення потреб населення у продукції і формування доходів підприємства.

Джерело: власні розробки автора

Рис. 4. Схема видів ефективності фінансової діяльності на стадії «виробництва» підприємств аграрного сектору

На стадії «обміну» основними видами ефективності є такі:

– від операційної діяльності – це операційна дохідність і капіталомісткість операційного доходу, виходячи з того, що ефектом на даній стадії є операційний дохід, який є сумарною величиною чистого доходу (виручки) від реалізації продукції та інших операційних доходів, а вихідною базою – операційний (виробничий) капітал. Операційна дохідність характеризує обсяг отриманого з розрахунку на одиницю вартості виробничого капіталу операційного доходу, тобто ступінь генерування основного вхідного грошового потоку на підприємство. Капіталомісткість відображає ціну такої діяльності, тобто необхідний обсяг виробничого капіталу для формування операційного доходу вартістю 1 грн. Основні види операційної дохідності та капіталомісткості зображено на рисунку 5;

Джерело: власні розробки автора

Рис. 5. Схема видів ефективності операційної діяльності на стадії «обміну» підприємств аграрного сектору

– від інвестиційної діяльності – інвестиційна дохідність та капіталомісткість інвестиційного доходу. Перший вид ефективності відображає обсяг отриманого від інвестування доходу з розрахунку на одиницю вартості інвестицій, другий вид – ціну таких грошових надходжень. Основні види інвестиційної дохідності та капіталомісткості інвестиційного доходу визначено, виходячи з об'єктів інвестування, якими можуть бути: виробничий капітал, що акумулює основний і пов'язаний з ним оборотний, людський, земельний (у аграрних підприємствах) капітал, та фінансові інструменти, що поділяються на довгострокові і поточні (рис. 6);

Джерело: власні розробки автора

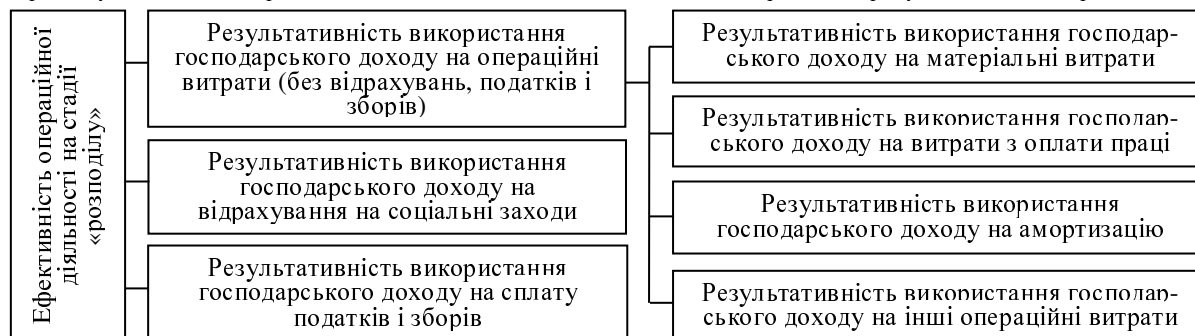
Рис. 6. Схема видів ефективності інвестиційної діяльності на стадії «обміну» підприємств аграрного сектору

– від фінансової діяльності ефективність на стадії «обміну» не визначається, оскільки ефект від неї на даній стадії господарського процесу акумулюється в ефекті від інвестиційної та операційної діяльності підприємств.

Отже, ефективність функціонування підприємств аграрного сектору на стадії «обміну» має вид дохідності господарської діяльності, що визначається відношенням отриманого господарського доходу – сумарної величини доходів за звітний період – до задіяного фінансового капіталу. Відображає даний вид ефективності ступінь задоволення потреб населення у продукції, тобто ринкову позицію підприємства та формування фінансового базису для подальшого ведення (розбудови) бізнесу.

На стадії «розподілу» основними видами ефективності є такі:

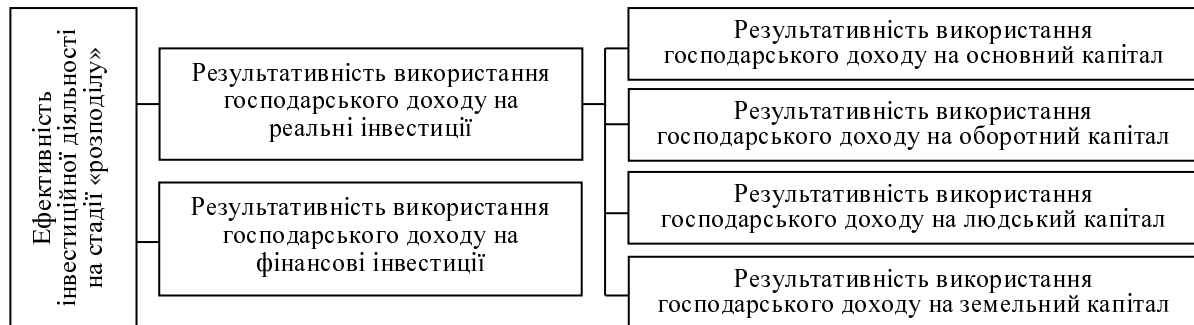
– від операційної діяльності – операційна результативність використання господарського доходу, що визначається відношенням частини доходу на покриття операційних витрат (враховуючи відрахування на соціальні заходи, сплату податків і зборів) до сумарного доходу підприємства. Даний вид ефективності характеризує позицію підприємства щодо відтворення виробничої бази і внеску в задоволення соціальних та інших потреб суспільства. Залежно від виду операційних витрат, на покриття яких спрямовується господарський дохід, можна виділити такі види операційної результативності (рис. 7);

Джерело: власні розробки автора

Рис. 7. Схема видів ефективності операційної діяльності на стадії «розподілу» підприємств аграрного сектору

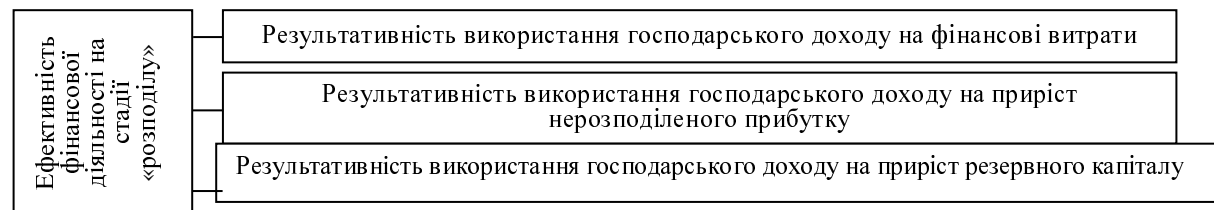
– від інвестиційної діяльності – інвестиційна результативність використання господарського доходу, що визначається зіставленням частини доходу на покриття інвестиційних витрат із сумарним доходом підприємства. При цьому під інвестиційними витратами розуміємо такі, що спрямовані на придбання фінансових інвестицій (акцій або боргових зобов'язань інших підприємств; часток участі у спільних підприємствах тощо) та реальних інвестицій (основного, оборотного, людського, земельного та інших видів виробничого капіталу). Відображає даний вид ефективності позицію підприємства щодо відтворення інвестиційного капіталу, тобто формування можливостей в останнього поліпшувати операційний капітал і отримувати додаткові грошові надходження або інші блага. Виходячи зі складу інвестиційних витрат, на покриття яких спрямовується господарський дохід, визначено такі види ефективності на стадії «розподілу» (рис. 8);

Джерело: власні розробки автора

Рис. 8. Схема видів ефективності інвестиційної діяльності на стадії «розподілу» підприємств аграрного сектору

– від фінансової діяльності – фінансова результативність використання господарського доходу, що є часткою від ділення частини доходу на покриття витрат фінансової діяльності на сумарний дохід підприємства. Під витратами фінансової діяльності розуміємо фінансові витрати, тобто витрати на проценти за користування отриманими кредитами, за випущеними облігаціями, за фінансовою орендою та іншими запозиченнями, а також приріст нерозподіленого прибутку і резервного капіталу. Характеризує даний вид ефективності позиції підприємства щодо відтворення фінансової основи для операційного та інвестиційного капіталу. Основні види фінансової результативності використання господарського доходу наведено на рисунку 9.

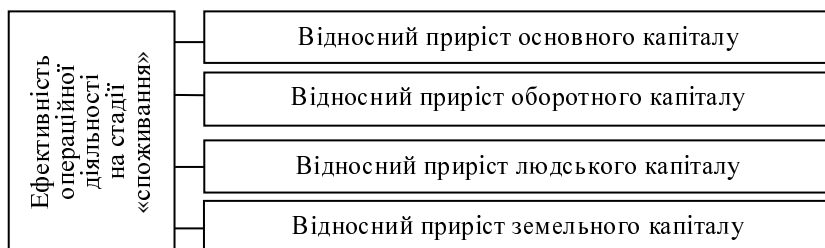
Джерело: власні розробки автора

Рис. 9. Схема видів ефективності фінансової діяльності на стадії «розподілу» підприємств аграрного сектору

Таким чином, ефективність функціонування підприємств аграрного сектору на стадії «розподілу» виявляється у результативності використання господарського доходу. Визначається вона шляхом відношення частини господарського доходу на покриття витрат підприємства – сумарної величини витрат операційної, інвестиційної та фінансової діяльності за звітний період – до загальної величини доходу. Свідчить даний вид ефективності про позицію підприємства щодо відтворення задіяного господарського капіталу. Під господарським капіталом розуміємо капітал, що використовується у процесі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства.

На стадії «споживання» основними видами ефективності є такі:

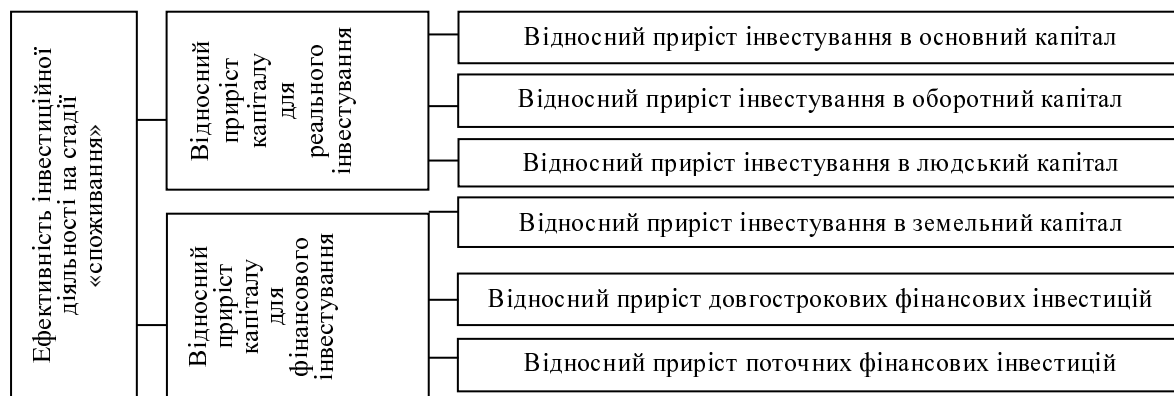
– від операційної діяльності – відносний приріст операційного капіталу, що відображає ступінь нарощування матеріально-технічної бази, людського капіталу, земельного капіталу (в аграрних підприємствах) та інших видів виробничого капіталу, тобто позицію підприємства щодо довгострокової розбудови бізнесу в аграрному секторі. Визначається даний вид ефективності відношенням приросту операційного капіталу до його величини на початок звітного періоду. Основні види відносного приросту операційного капіталу зображено на рисунку 10;

Джерело: власні розробки автора

Рис. 10. Схема видів ефективності операційної діяльності на стадії «споживання» підприємств аграрного сектору

– від інвестиційної діяльності – відносний приріст інвестиційного капіталу, тобто капіталу для здійснення реального і фінансового інвестування. Визначається він шляхом зіставлення приросту інвестиційного капіталу і його величини на початок звітної періоду. Відображає даний вид ефективності ступінь нарощування бази для якісного і кількісного зростання операційного капіталу підприємства, а також для отримання останнім додаткових грошових надходжень або інших благ. Залежно від складу інвестиційного капіталу можна виділити такі види ефективності (рис. 11);

Джерело: власні розробки автора

Рис. 11. Схема видів ефективності інвестиційної діяльності на стадії «споживання» підприємств аграрного сектору

– від фінансової діяльності – відносний приріст резервного капіталу і нерозподіленого прибутку, що визначається діленням приросту даних складових власного капіталу до їх величини на початок звітної періоду. Відображає даний вид ефективності ступінь реінвестування у власний капітал підприємства.

Отже, ефективність функціонування підприємств аграрного сектору на стадії «споживання» набуває вид відносного приросту господарського (фінансового) капіталу. Визначається даний вид ефективності відношенням приросту фінансового капіталу до його величини на початок звітної періоду. Характеризує ступінь нарощування майна підприємств для розбудови бізнесу в галузі.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження основних видів ефективності функціонування підприємств аграрного сектору встановлено, що на кожній стадії господарського процесу дана економічна категорія набуває певного виду і змісту. Так на стадії «виробництва» ефективність є продуктивністю господарської системи – підприємства, що відображає ступінь розвитку виробництва для задоволення потреб населення у продукції і формування доходів товаровиробника. На стадії «обміну» ефективність набуває виду дохідності господарської діяльності, що свідчить про ринкову позицію підприємства та ступінь формування у нього фінансового базису для подальшого ведення бізнесу. На стадії «розподілу» зміст ефективності виявляється у результативності використання господарського доходу, тобто у позиції підприємства щодо відтворення задіяного господарського капіталу. На стадії «споживання» ефективність – це відносний приріст господарського (фінансового) капіталу, що характеризує ступінь розбудови бізнесу товаровиробника в аграрній сфері. Виходячи з чого, вважаємо, що лише комплексне врахування всіх зазначених видів ефективності дасть змогу здійснити точний вимір та оцінювання її рівня, а отже, розробити дієві пропозиції щодо забезпечення зростання у довгостроковій перспективі.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. На основі застосування запропонованого методологічного підходу до виявлення і систематизації основних видів ефективності функціонування підприємств аграрного сектору розробка методичного підходу до її комплексної оцінки.

Список використаної літератури:

1. *Армстронг М.* Управление эффективностью работы / *М. Армстронг, А. Бэрн* ; пер. с англ. – 2-ое изд. – М. : Hippo Publishing, 2007. – 384 с.
2. *Гаркавий В.К.* Статистика : підручник / *В.К. Гаркавий*. – К. : Вища школа, 1995. – 306 с.
3. *Гудкова В.П.* Оцінка ефективності функціонування і розвитку підприємств пасажирського транспорту / *В.П. Гудкова* // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. – 2014. – № 1. – С. 62–66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pirpr_2014_1_16.pdf.
4. *Дідур Г.І.* Ефективність сільсько-господарського виробництва та її визначення в ринкових умовах / *Г.І. Дідур* // Аграрний вісник Причорномор'я : зб. наук. пр. Одеського держ. аграрного ун-ту. – 2007. – Вип. 37. – С. 91–94.
5. *Друкер П.* Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения / *П. Друкер* ; пер. с англ. – М. : ФАИР-Пресс, 1998. – 388 с.
6. Економічна енциклопедія : наук. вид. у 3-х т. / редкол.: *С.В. Мочерний* (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.
7. *Коваль З.О.* Оцінювання ефективності вартісно-орієнтованого управління підприємством в екосистемі інновацій / *З.О. Коваль* // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : зб. наук. пр. ; відп. ред. *О.Є. Кузьмін*. – Львів : Львівська політехніка, 2011. – С. 348–357.
8. *Мазур И.И.* Эффективный менеджмент / *И.И. Мазур, В.Д. Шатино, Н.Г. Ольдерготте* ; под. общ. ред. *И.И. Мазура*. – М. : Высшая школа, 2003. – 555 с.
9. *Наумов О.Б.* Визначення економічної ефективності виробництва за узагальнюючими показниками / *О.Б. Наумов* // Економіка АПК. – 2000. – № 5. – С. 39–42.
10. *Пархомець М.К.* Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України / *М.К. Пархомець*. – Тернопіль : Економічна думка, 2001. – 328 с.
11. *Підгорний А.Н.* Ефективність виробництва – головний показник результативності функціонування сільськогосподарського підприємства / *А.Н. Підгорний* // Продуктивність агропромислового виробництва / Економічні науки. – 2014. – Вип. 25. – С. 126–131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pav_2014_25_21.pdf.
12. *Побережна Н.М.* Ефективність використання виробничого потенціалу: теоретичний та практичний аспекти / *Н.М. Побережна* // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 3. – С. 212–220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mimi_2012_3_23.pdf.
13. *Рац О.М.* Методичний підхід до оцінки ефективності функціонування машинобудівного підприємства / *О.М. Рац* // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі. – 2012. – № 4. – С. 100–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eupmg_2012_4_11.pdf.
14. *Савенко Н.В.* Економічна сутність ефективності виробництва підприємства і аналіз підходів до її визначення / *Н.В. Савенко* // Інноваційна економіка. – 2009. – № 2. – С. 153–162.
15. *Савчук В.* Эффективность маркетинга / *В. Савчук* // Стратегия. – 2004. – № 8. – С. 33–38.
16. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>.
17. Удосконалення методів оцінки ефективності діяльності підприємства / *С.Я. Салига, К.С. Салига, Л.І. Кирилова, О.В. Скачкова*. – Запоріжжя : ЗІДМУ, 2007. – 56 с.
18. *Хачатуров Т.С.* Экономика предприятия / *Т.С. Хачатуров, Г.З. Суша, Г.К. Оноприенко*. – М. : Высшая школа, 2008. – 370 с.

СВІТЛИШИН Ігор Іванович – кандидат економічних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету.

Наукові інтереси:

– проблеми ефективності функціонування підприємств аграрного сектору.

E-mail: igor.svetlishin@mail.ru.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2014.